

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TANQIDIY TAFAKKURNI PROVOKATSION PEDAGOGIKANING METODLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Karimova O'g'iloy Murot qizi

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi, 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar:

Kaldibekova Anorgul Sotbarovna,

Nizomiy nomidagi TDPU, "Umumiy pedagogika" kafedrasida professori, p.f.n.

Annotatsiya: *ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy tafakkur ko'nikmasini provokatsion pedagogika va uning samarali metodlari vositasida rivojlantirish haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, provokatsiya, pedagogika, ta'lim jarayoni, provokatsion pedagogika.*

Bo'lajak o'qituvchilarimizning dunyoqarashini va uning tanqidiy fikrlash ko'nikmasini yanada rivojlantirish va shu orqali ularda bu globallashuv zamondagi har qanday vaziyatda to'g'ri va tanqidiy tafakkurga ega kadrlarni yetishtirish bugungi kunning dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2019-yilning 8-oktabr kuni "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli farmonida "...talabalarda tanqidiy fikrlash, axbarotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko'nikmalari shakllantirilmagan" ligi haqidagi dolzarb masalaga e'tibor qaratildi¹. Va shuningdek, Prezidentimiz o'z nutqlarida: "Tanqidiy tahlil, qa'tiy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" deb takidlab o'tganlar. "Tanqidiy tafakkur" nimalagi va uni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan samarali texnologiyalar ilmiy jihatdan tadqiq etib kelinmoqda.

Tanqidiy tafakkurning eng kerakli usullardan biri – muloqotdir. Kommunikatsiya orqali inson yanada to'g'ri fikr va g'oyalarga ega bo'ladi, shuning uchun ham Suqrot o'zining "Suqrotcha" metodi orqali to'g'ri qo'yilgan savollar, jumboqli vaziyatlarda inson yanada ishonchli va isbotlangan fikr va mulohazalarga ega bo'lishi mumkin ekanligi haqida ishonch bilan aytib o'tgan, sababi inson hayotida har qanday jumboqlar, mantiqiy savollar va muammolar insonni to'g'ri fikrlashga undaydi va uni no'to'g'ridan to'g'ri fikrlar sari yo'naltiradi, uni illyuziya kabi noto'g'ri fikrlardan uzoqlashtiradi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 08.10.2019 yildagi PF-5847- sonli Farmoni

Ta'lim jarayonining bir qismi hisoblangan "tanqidiy tafakkur" atamasi keng miqiyosda foydalanish amerikalik faylasuf olimlariga borib taqaladi. Ushbu atamani mashhur amerikalik faylasuf Jon Duyi (1910) fanga kiritgan. Jon Duyi "tanqidiy tafakkur" atamasini o'rniga ko'proq "Reflectiv thinking" (aks etiruvchi fikrlash) atamasini qo'llagan va shunday ta'riflagan: "har qanday e'tiqod yoki bilimning taxminiy shaklini uni qo'llab-quvvatlovchi asoslar va u moyil bo'lgan keyingi xulosalar nuqtai nazaridan faol, qat'iyatli va diqqat bilan ko'rib chiqish". (Duyi 1910: 6; 1933: 9)

Tanqidiy tafakkur – bu umumiy va mustaqil fikrlash qobiliyatidir. Insonda hayotida davomida oqilona fikr yuritishi zarur. Darhaqiqat, ta'lim, tadqiqot, moliya, menejment yoki yuridik kasblarda tanqidiy fikrlash va tanqidiy tafakkur muhim ahamiyatga ega. Ammo tanqidiy tafakkur kompetensiyasi aynan bir mavzu sohasi bilan cheklanmaydi. Yaxshi fikrlash va muammolarni muntazam ravishda hal qilish har qanday soha uchun ulkan boylikdir.

Tanqidiy tafakkur kreativlikni rivojlantiradi. Muammoning ijodiy yechimini topish nafaqat yangi g'oyalarga ega bo'lishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, yaratilayotgan yangi g'oyalar foydali va vazifaga tegishli bo'lishi kerak. Tanqidiy tafakkur yangi g'oyalarni baholashda, eng yaxshilarini tanlashda va kerak bo'lganda ularni o'zgartirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tanqidiy tafakkur yuqorida aytganimizdek har bir sohada muhim ahamiyat kasb etadi, shu jumladan ta'limda ham. Bilamizki, pedagogika ta'lim va tarbiya nazariyasini, ularning qo'llanish usullarini o'rganuvchi fan sifatida o'rgatiladi va tanqidiy tafakkur bu soha bilan chambarchas bog'liqdir, chunki ta'lim jarayoni muntazam ravishda fikrlashga, o'ylashga, tahlil qilishga undaydi, vaholanki bu joyda insonda tanqidiy fikrlaydigan tafakkur shakllangan bo'lishi kerak. Oliy ta'limda ish olib borayotgan professor-o'qituvchilar oldida bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishi kabi dolzarb vazifa turipti.

Bo'lajak o'qituvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali tanqidiy tafakkurni shakllantirish masalalari mantiqiy ravishda ularning kreativligini rivojlantirish, o'z-o'zini nazorat qila olishi va mustaqil fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish muammolari bilan bog'liq (Brushlinskij & Tixomirov, 2013; Rubinshtein, 2015).

Pedagog Kuzmina turli muammolarni hal qilish jarayoni sifatida fikrlash haqidagi g'oyalarni ishlab chiqishda davom etmoqda. Amalda, muammoli vaziyatlar turli xil vazifalarni keltirib chiqaradi, ularning yechimlari yangi evristik jarayonlarga asoslangan. Olim bo'lajak o'qituvchining pedagogik tafakkuri pedagogik vaziyat-larni tahlil qilish, pedagogik vazifalarni shakllantirish, tegishli qarorlar qabul qilish va ularning pedagogik faoliyati oqibatlarini oldindan prognozlash qobiliyati bilan ajralib turishiga e'tibor qaratadi. Bu ko'nikmalarning barchasi bo'lajak o'qituvchi shaxsining ijodiy rivojlanishining yuqori darajasini tavsiflaydi (Kuzmina, 2005).

Amerikalik olim Klusterning so'zlariga ko'ra, tanqidiy fikrlash savollar berish va hal qilinishi kerak bo'lgan muammolarni aniqlashdan boshlanadi. Olimning ta'kidlashicha, fikrlash individual xarakterga ega bo'lgandagina tanqidiy bo'lishi mumkin, ya'ni tanqidiy fikrlash mustaqil fikrlashdir. Olimning ta'kidlashicha, tanqidiy fikrlash jarayoni yangi, allaqachon to'g'ri g'oyalar sinovdan o'tkazilganda, baholanganda, ishlab chiqilganda va qo'llanilganda sodir bo'ladi (Kluster, 2005, 5-13 betlar).

Tanqidiy tafakkurni provokatsiya orqali rivojlantirish o'rganilayotgan dolzarb muammoning samarali yechimlaridan bir hisoblandi. Provokatsiya o'zi nima va uni qay yo'sinda ta'lim sohasida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun qo'llaymiz degan savollar har birimizni o'ylantiradi. "Provokatsiya" atamasining ildizlarini tushunish uchun uning tarixiy manbalariga qarashimiz kerak. "Provokatsiya" so'zi lotincha "**provocatio**" dan keladi, bu "**qiyinchilik**" degan ma'noni anglatadi. O'z navbatida, lotincha "**provocare**" so'zi "**sabab qilish**" yoki "**qo'zg'atish**" degan ma'noni anglatadi. **Provokatsiya** – ingliz tilida – qo'zg'atish harakati va qo'zg'ata-digan narsa.

Provokatsiya – bu boshqalarda reaksiya, hissiyot yoki ziddiyatni qo'zg'atish uchun mo'ljallangan maxsus maqsadli harakat yoki so'z. Oddiy qilib aytganda, provokatsiya – bu boshqa odamni o'z harakatlari yoki so'zlari orqali ma'lum bir reaksiya, hissiyot yoki ziddiyatga undashga urinishdir. Tanqidiy tafakkurni, ta'lim sohasida muhimligini yanda rivojlantirish uchun biz yangi texnologiyadan foydala-nishimizni talab qiladi. Bu texnologiya "provokativ pedagogika" hisoblanadi. "Provokatsion pedagogika" – pedagogikaning yana bir yo'nalishi, muammolarni hal qilishga qaratilgan amaliy pedagogikaning bir turidir. "Provokatsion pedagogika" ning zamirida o'quvchiga qarshi chiqish, salbiy pedagogik ta'sirni yengish uchun shaxsning orqa reaksiyasini qo'zg'atish, natijada qarshilikning yashirin energiya-sini, ijobiy manbalarini kuchaytirish, mustahkamlash yotadi va u har bir shaxsini "men" ni o'z-o'zini anglashini, o'z taqdirini o'zi belgilashini, o'z-o'zini rivojlanti-rishini o'rgatib boradi.

Boshqa jihatlarni hisobga olgan holda, A.V.Enin ta'kidlaydi: "Provokatsion pedagogika" – bu turli xil texnikalar, usullar, vositalar va effektlar yordamida o'quvchilarga ta'sir qilishning keng tizimi. Ammo u dastlab qarama-qarshilik, mojaro, javobsiz savollar, aniq ma'lumotlarning muloqotini o'z ichiga oladi. Ammo eng muhimi, "mojaro"ni qo'yish orqali odamni undan chiqish yo'lini izlashga majbur qiladi. Avvalo, provokatsion vaziyatdan muvaffaqiyatli tashkil etish uchun sinfda ma'lum bir shart-sharoit bo'lishi kerak ya'ni o'ziga xos iqlim, psixologik qulaylik, o'zaro ishonch, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi sub'ekt-sub'ekt munosabatlar. Bo'lajak pedagoglarda tanqidiy tafakkurni provokatsion pedagogika vositasida rivojlantirishning asosiy metodlari mavjud, bular:

1. **Keys tadqiqotlari amalga oshirish metodi:** o'qituvchilardan turli vaziyatlarni tahlil qilish va baholashni talab qiladigan real hayotiy misollar taqdim etish, tanqidiy tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Ularni mavjud vaziyat haqida tanqidiy fikr yuritishga, taxminlarni so'roq qilishga va muqobil yechimlarni ko'rib chiqishga undash qobiliyatidir.

2. **Munozaralarni vaziyatni taqdim etish metodi:** ta'limga tegishli munozarali mavzular bo'yicha munozaralar yoki sinf muhokamalarini tashkil qilish. Bu bo'lajak o'qituvchilarni o'z fikrlarini dalillar bilan himoya qilishga va boshqalar bilan hurmatli muloqotga kirishishga undaydi.

3. **Muammolarga asoslangan ta'lim metodi:** o'qish va o'qitish bilan bog'liq bo'lajak o'qituvchilardan o'z bilimlarini qo'llash, ijodiy fikrlash va yechim topish uchun tengdoshlari bilan hamkorlik qilishni talab qiladigan murakkab muammolar qo'yiladi. Bu ularning muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

4. **"Suqrotcha" savol-javob metodi:** bo'lajak o'qituvchilarni mavzu bo'yicha chuqurroq fikrlashga undash uchun Suqrotcha so'roq usullaridan foydalaniladi. Ularni ochiq savollar berishga va ularga javob berishga, taxminlarga qarshi chiqishga va ma'lumotni tanqidiy baholashga undaydi.

5. **Rol o'ynash metodi:** o'qituvchilarni real hayotdagi o'qitish ssenariylarini taqlid qiluvchi rolli o'yinlarga jalb qilinadi. Bu ularga empatiya, ko'nikmalar va turli vaziyatlarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

6. **Reflektiv jurnallar metodi:** o'qituvchilarni o'z fikr-mulohazalari, tajribalari va o'qitish amaliyotidan olgan tushunchalari haqida yozishlari mumkin bo'lgan aks ettiruvchi jurnallar yuritishga undash. Bu ularga metakognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi va o'zlarining o'qitish amaliyotlarini tanqi-diy aks ettiradi.

7. **O'zaro baholash metodi:** Bo'lajak o'qituvchilarning ishi haqida konstruk-tiv fikr-mulohazalarni taqdim etiladi va tengdoshlari bilan fikr-mulohazalarini bildirishlari mumkin bo'lgan o'zaro nazorat faoliyatini rag'batlantiriladi. Bu tanqidiy fikrlash va doimiy takomillashtirish madaniyatini rivojlantirishi mumkin. Ushbu usullarni provokatsion pedagogikaga kiritish orqali o'qituvchilar bo'lajak o'qituvchilarga murakkab ta'lim muammolarini hal qilish va o'qitish amaliyotida asosli qarorlar qabul qilish uchun zarur bo'lgan muhim tanqidiy fikrlash qobiliyat-larini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, provokatsion ta'limni tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun qo'shimcha manba sifatida ko'rish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 08.10.2019 yildagi PF-5847- sonli Farmoni.
2. Dewey John, 1910, "How We Think", Boston: D.C. Heath. [Dewey 1910 available online]
3. Sheffield, Clarence Burton Jr., 2018, "Promoting Critical Thinking in Higher Education: My Experiences as the Inaugural Eugene H. Fram Chair in Applied Critical Thinking at Rochester Institute of Technology", *Topoi*, 37(1): 155–163. doi:10.1007/s11245-016-9392-1
4. Haynes, Ada, Elizabeth Lisic, Kevin Harris, Katie Leming, Kyle Shanks, and Barry Stein, 2015, "Using the Critical Thinking Assessment Test (CAT) as a Model for Designing Within-Course Assessments: Changing How Faculty Assess Student Learning", *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 30(3): 38–48. doi:10.5840/inquiryct201530316
5. Kolesova, O. (2010). "Formation of critical thinking in future economists by means of interactive learning technologies" (PhD dissertation). Classic Private University.
6. Konarzhevskaya, V. (2009). "Formation of critical thinking of future officers in the course of professional training" (PhD dissertation). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.
7. Kyjenko-Romanjuk, L. (2007). "Development of critical thinking of students as a general pedagogical problem" (PhD. Dissertation). Institute of Higher Education of APS of Ukraine.
8. Kluster, D. (2005). "What is critical thinking" . CGL.
9. A.V Enin "Zararli o'yinlar" plyus va minus "Provokatsion pedagogika": asoslar nazariyasi va amaliyoti [http://psyjournals.ru/files/41105/vestnik_psyobr_2010_3_Enin.pdf] // Psixologik nashrlar portali [<http://psyjournals.ru/>]. [2010].